

Olexandra Mitrova, post-graduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

FEATURES OF DISPLAYS OF SENSE OF HUMOR AS ADAPTIVE MECHANISM: COPING STRATEGY OR A DEFENSE MECHANISM?

This article discusses the sense of humor as a mechanism of psychological overcoming and its join with the social and psychological adaptation as a measure of the success of its application; it systemizes scientific developments in the field of humor and coping strategies and provides an overview of studies that investigates a sense of humor as coping mechanism. It also devotes the concepts of coping-mechanisms and psychological defenses of personality, which are two different types of reaction on stressing situations. The article presents the results of empirical research organized and held by the author, which examines features of humor because of the peculiarities of application of coping strategies, defense mechanisms and the level of socio-psychological adaptation of personality.

Keywords: sense of humor, coping-strategies, psychological overcoming, psychosocial adaptation, research.

УДК 364.467

Олена Піонтківська, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЛИВОСТІ ПІДТРИМКИ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Статтю присвячено розгляду особливостей підтримки соціальної активності людей похилого віку. Нагальність дослідження обумовлена тим, що питання підтримки та розвитку соціальної активності людей похилого віку є актуальним, але недостатньо дослідженим. У статті проаналізовані основні підходи до визначення соціальної активності особистості та визначені можливі шляхи підтримки соціальної активності саме у людей похилого віку.

Ключові слова: соціальна активність особистості, суспільна активність, похилий вік.

Постановка проблеми. "Старіння населення – одна з домінуючих тенденцій ХХІ століття", – говориться в доповіді Фонду ООН в області народонаселення. – "Старіння населення відбувається у всіх регіонах та країнах з різним рівнем розвитку" [1]. Ця тенденція звісно ж не оминула і Україну. Україна належить до країн з доволі високим рівнем постаріння населення й у найближчі десятиріччя цей процес швидко прогресуватиме. Наприкінці першої половини поточного сторіччя частка жінок у віці 65 років і старше становитиме 28 % жіночого населення України, чоловіків – 20 % [2]. Особливо високу частку процесу старіння в нашій країні є зниження рівня життя значної кількості людей та "випадіння" з соціальних відносин. Люди похилого віку стають надто залежними від медичних, економічних послуг, особливо потребують соціально-психологічної допомоги та потрапляють у групу ризику по суїцидальних намірах. Як правило, з виходом на пенсію різко знижується рівень доходів, зменшуються фізичні та духовні сили, хоча вільного часу стає більше люди похилого віку рідко знаходять можливості для самореалізації. Неприятливі умови і низька якість життя в сукупності з низькими доходами змушують пенсіонерів турбуватися, в першу чергу, про задоволення повсякденних потреб, а духовні, культурні потреби відсуваються на другий план. Все це значною мірою обумовлює їхнє незадоволення життям. Проблема соціальної самотності посилює почуття соціальної незахищеності та знехтування. Відбувається значне звуження контактів і кола спілкування, порушення стійких соціальних зв'язків; виникає проблема культурної відчуженості. Тож проблема підтримки соціальної (суспільної) активності стає актуальною та вкрай важливою для цієї групи населення.

Метою даної статті є визначення поняття "соціальної активності особистості" та окреслення можливих шляхів соціально-психологічної підтримки суспільної активності людей похилого віку.

Виклад основного матеріалу. Проблеми старіння розглядалися в різних аспектах: філософському (І. Давидовський, В. Альперович), демографічному (М. Бідний, Б. Урланіс), медико-біологічному (В. Дільман, В. Фролькіс, Д. Чеботарьов), соціологічному (М. Александрова, В. Шапіро, Л. Шилова, Д. Мангейм, Т. Козлова, Н. Ковальова, А. Дмитрієв, М. Елютіна), психологічному (Б. Ананьев, О. Богомолец, І. Кон, Е. Еріксон, Л. Анциферова, Н. Шахматов), аспекті соціальної роботи (С. Пальчевський, І. Ліпський, Е. Холостова, В. Шах-

рай, Л. Тюптя, І. Зверева, А. Капська, І. Зайнишева, Н. Дементьєва тощо), проте проблема соціальної активності людей похилого віку та умови її підтримки досі недостатньо вивчені.

Загалом природу та сутність феномену соціальної активності, її структуру та загальні закономірності розвитку вивчали К. Абульханова-Славська, Є. Ануфрієв, О. Леонт'єв, А. Мудрик, Т. Мальковська, В. Петровська, С. Рубінштейн тощо. В українській науковій парадигмі деякі аспекти соціальної активності розкриті у працях О. Івченка, В. Татенка, М. Стадника, О. Якуби.

У науковій літературі існує кілька підходів до визначення змісту поняття "соціальна активність особистості". Досить поширеним є визначення соціальної активності як соціальної якості особистості. З одного боку, соціальну активність характеризують суспільно цінні мотиви, з іншого – активна поведінка, уміння не тільки пристосовуватися до обставин, а й враховувати і змінювати їх відповідно до засвоєних моральними вимогами. Ядром соціальної активності особистості виступає суб'єктна активність, як зазначає С.Л. Рубінштейн, існує зв'язок "внутрішньої" детермінації з активністю суб'єкта. На думку С. Рубінштейна, діяльність, якою людина починає займатися, викликана тими чи іншими потребами, стаючи звичною, сама може перетворитися в потребу. І саме в результаті людської суспільної діяльності потреби людини стають справді людськими потребами. Система потреб складається в процесі розвитку особистості. Її наявність є важливим елементом сутності соціальної активності [3]. Тож досліджуючи проблему соціальної активності людей похилого віку варто звертати увагу на вивчення потреб цієї категорії. На внутрішні мотиви та інтереси до цієї діяльності, на особистісні характеристики особистості, що спонукають її до соціальної активності.

Також соціальна активність розглядається як форма людської діяльності. Соціальна активність – сукупність форм людської діяльності, свідомо орієнтованої на розв'язання завдань, що постають перед суспільством, класом, соціальною групою у певний історичний період. Суб'єктом соціальної активності може виступати особистість, колектив, соціальна група, прошарок, клас, суспільство в цілому [4]. І, говорячи про вирішення суспільних проблем, ми не маємо відкидати можливість людей похилого віку брати участь у розв'язанні проблем як своєї соціальної групи так і суспільства в цілому, діючи при цьому як самостійно, так і з групою однодумців або як член організації, соціального інституту.

Деякі вчені визначають соціальну активність як постійну характеристику особистості. Так С. Грабовська та С. Чолій зазначають, що соціальна активність – найбільш загальна характеристика особистості, яка реалізується у соціальній поведінці (яка може здійснюватися як усвідомлено, так і імпульсивно, в пориві емоцій, знічев'я, з конформістських міркувань тощо) та у соціальній діяльності (що здійснюється цілеспрямовано, виходячи зі свідомо поставленої мети, за більш чи менш чітко побудованим планом) [6].

Виходячи з цього визначення можна зробити висновок, що соціальна активність людей похилого віку може здійснюватися як усвідомлено (у формі направленої соціальної дії, маючи особистий мотив), так і не усвідомлено, як реакція на певні обставини і в подальшому може мати як позитивні так і негативні наслідки.

Інші вчені підкреслюють унікальні риси такої активності. Як зазначає Ю. Воробйов, соціальна активність особистості характеризує "не будь-яку, а певну діяльність: по-перше, зумовлену внутрішніми причинами, по-друге, спрямовану не лише на збереження системи, а й на її подальший розвиток, по-третє, творчу; по-четверте, та, яка носить вибірковий характер і включає оціночний момент" [5]. Ми поділяємо думку вченого і вважаємо, що не вся зовнішня активність особистості є проявом її соціальної активності. Критерії, що виділені Ю. Воробйовим, на нашу думку, є доцільними та підкреслюють унікальний характер такої активності.

Й. Дращевіч розуміє соціальну активність як участь членів певної групи в діяльності, що виходить поза обов'язки, пов'язані з виконанням професійної ролі і ролі в родині, яка не оплачується і скерована на підтримання суспільних цінностей цією групою. Соціальна активність, на думку автора, здійснюється не лише на користь певної групи осіб, але також може бути спільною дією членів групи для досягнення спільної мети. Такий погляд дещо звужує поняття соціальної активності і більшою мірою описує громадську активність, оскільки йдеться про діяльність певної групи (громади), спрямовану на реалізацію інтересів та цілей цієї групи, а також підтримання спільних цінностей. Доречним у цьому визначенні, однак, є відмежування соціальної активності від інших видів людської діяльності, а також наголос на її безоплатності [6].

О. Якуба визначає соціальну активність особистості як системну соціальну якість, у якій втілюється рівень її соціальності, повнота зв'язків особистості з соціумом, рівень перетворення особистості на суб'єкт суспільних відносин [7]. У наших подальших дослідженнях ми плануємо виокремити та дослідити рівні соціальної активності людей похилого віку, адже їх активність має не однаковий характер, ступень вираженості та залученості.

До подібної позиції схиляється й український дослідник О. Івченко. При цьому він зауважує, що напрямки соціальної активності збігаються з основними сферами суспільного життя – соціально-політичною, соціально-економічною, громадською діяльністю, сімейно-побутовою, творчою активністю тощо [8]. Тож розробляючи програми або створюючи проект для підтримки соціальної активності людей похилого віку варто звертати увагу на різнобічність такої активності та на відповідність потреб та інтересів людей похилого віку у тій чи іншій сфері життя.

Ми розглядаємо соціальну активність людей похилого віку як ознаку їх успішної адаптації до нового статусу після виходу на пенсію, а також як один із шляхів самореалізації людей похилого віку. На нашу думку, хибно сприймати час після виходу на пенсію як пасивне чекання кінця життя. Цей період може бути повноцінним

етапом життя та розвитку особистості, часом продовження та розвитку її соціальної активності.

Концептуальні погляди світового співтовариства на нову модель старості, місце і роль літніх людей знайшли відображення у "Принципах ООН відносно літніх людей", прийнятих резолюцією Генеральної Асамблеї у 1991 році. Принципи, що рекомендовано включити урядом до своїх національних програм наступні: незалежність, участь, догляд, реалізація внутрішнього потенціалу, достоїнство [9]. Принцип "незалежність" передбачає задоволення фізіологічних і матеріальних потреб людей похилого віку. Вони повинні мати можливість працювати, займатися прибутковою діяльністю, брати участь у визначенні термінів і форм припинення трудової діяльності, мати можливість брати участь у освітніх і професійних програмах. Принцип "участь" передбачає залучення літніх людей до суспільного життя, активної участі у розробці і здійсненні політики стосовно людей похилого віку. Принцип "догляд" вміщує питання забезпечення доглядом і захистом з боку сім'ї і спільноти у відповідності до системи цінностей даного суспільства. Передбачається доступність до медичного обслуговування, до послуг соціальних, правових та опікунських установ. Літні люди повинні мати можливість користуватися правами людини і основними свободами, знаходячись в будь-якій установі, що забезпечує лікування, догляд, включаючи повну повагу їхнього достоїнства, переконань, потреб і особистого життя, а також права приймати рішення щодо догляду за ними і якості їх життя. "Реалізація внутрішнього потенціалу" передбачає доступ до можливостей суспільства в сфері освіти, культури, духовного життя і відпочинку. Принцип "гідність" заперечує експлуатацію, фізичне або психічне насилля над літньою людиною. Вони мають право на достойний і безпечний образ життя, справедливе ставлення незалежно від статі, віку, расової і етнічної приналежності, інвалідності або статусу, а також незалежно від їх економічного вкладу. Перераховані принципи орієнтовані на те, щоб допомогти особам старшого покоління вести повноправне і повноцінне життя, забезпечити їм умови, необхідні для підтримання чи досягнення гідного життя. На нашу думку, саме завдяки підтримці соціальної активності людей похилого віку можуть бути реалізовані усі вище зазначені принципи.

Нині в Україні значною мірою сформований, хоча до кінця не завершений, баланс трьох основних компонентів довготривалої допомоги і догляду за людьми похилого віку: інституційна допомога (державна та недержавна); служби обслуговування вдома; неформальна допомога (допомога і догляд, які забезпечують сім'я, родина, друзі, громада). Усі ці напрями роботи з людьми похилого віку скоріше покликані задовольняти первинні потреби людей похилого віку, обслуговувати, допомагати "дожити" свій вік. Але ще досі не сформований напрям роботи, який буде попереджувати "негативні" тенденції "входження в старість" та реалізувати світову стратегію "активного старіння".

Звісно ж ватро пам'ятати, що форм і методів соціальної роботи з літніми людьми необхідно обирати зважаючи на диференціацію цього контингенту за потребами, наявності збережених можливостей, ціннісним пріоритетам, рівню і способу життя. Адже стиль життя та сфери діяльності люди похилого обирають такий, який для них є найбільш прийнятним і вони є його творцем. Багатофакторність процесу старіння на індивідуальному рівні визначає наявність численних індивідуальних стратегій, що виробляються самими літніми людьми і дозволяють їм вибудовувати власні шляхи самореалізації в старості, компенсуючи недолік одних факторів збільшенням зна-

чимості інших. Саме від вибору залежить, як вони проводитимуть свій вільний час, що їм цікаво і чим займатимуться. Адже перед людиною похилого віку в цей період життя постає вибір: жити спогадами про минуле чи жити сучасним і майбутнім та брати активну участь у взаємодії з оточуючими та навколишнім світом. Численні дослідження вказують, що саме активний стиль життя та висока соціальна активність допомагає відчувати себе щасливішими та отримувати більше задоволення від життя після виходу на пенсію.

Активізація соціальної поведінки людей похилого віку означає, що люди похилого віку виконують не тільки звичні дії, а й такі, які засновані на розширенні їх самостійності при вирішенні своїх соціальних і особистих проблем, при цьому розвиваються такі якості особистості, як здатність контролювати своє життя, активніше брати участь у суспільному житті. Основними шляхами активізації соціальної поведінки пенсіонерів можуть бути: по-перше, трудова зайнятість, яка дозволяє поліпшити матеріальне становище, надавати допомогу дітям і онукам, дає можливість спілкуватися з колегами по роботі, є стимулом для підтримки себе в гарному фізичному стані, приносить задоволення від відчуття себе потрібним і корисним людиною; по-друге, участь в "клубах" для літніх людей, яке дозволяє займатися своїми захопленнями (хобі) разом з однодумцями; проводити активно вільний час у колі ровесників (заняття оздоровчою фізкультурою, заняття танцями, спів тощо); регулярно зустрічатися з представниками влади, лікарями, психологами, юристами; брати участь в спільних зустрічах з молодим поколінням; по-третє, участь в громадській активності на рівні району, міста, області. Накопичений досвід та професійна майстерність можуть бути затребувані у громадській активності у новому світі, що посилює усвідомлення власної суспільної значимості, задовольнить потребу у визнанні, високому статусі, повазі з боку оточуючих, допоможе за певних умов зберегти віру в свої сили, наповнить життя змістом і сенсом. По-четверте, шляхом активізації соціальної поведінки людей похилого віку може бути навчання – це може бути і навчання в університетах "третього віку", і навчання за програмами підвищення кваліфікації або перекваліфікації, і відвідання тренінгів, курсів, майстер-класів (таке навчання як раз співпадає з сучасною тенденцією до безперервної освіти). По-п'яте організований волонтерський рух, участь в якому дає можливість позбутися від почуття власної самотності та непомітності.

Елена Пионтковская, асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ОСОБЕННОСТИ ПОДДЕРЖКИ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ЛЮДЕЙ ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА

Статья посвящена рассмотрению особенностей поддержки социальной активности пожилых людей. Необходимость исследования обусловлена тем, что вопросы поддержки и развития социальной активности людей пожилого возраста являются актуальными, но недостаточно исследованными. В статье проанализированы основные подходы к определению социальной активности личности и определены возможные пути поддержки социальной активности именно у пожилых людей.

Ключевые слова: социальная активность личности, общественная активность, пожилой возраст.

Helen Piontkivs'ka, post-graduate

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE FEATURES OF SUPPORT OF SOCIAL ACTIVITY OF OLDER PEOPLE

The article is devoted to the features of support of social activity of older people. The need for research is determined to the fact that the questions of support and development of social activity of the elderly are relevant, but not explored. The article analyzes the main approaches to the definition of the social activity of the individual, and identifies possible ways to support social activity of elderly.

Keywords: social activity of the person, public activity, older age.

Цей список шляхів підтримки соціальної активності звісно не є вичерпним, підтримка соціальної активності людей похилого віку може також здійснюватися завдяки розробці відповідних програм або проектів, як самими людьми похилого віку так і для них, як на місцевому так і на державному рівнях, як державними та і недержавними організаціями.

Висновки. Нами були визначені основні підходи до поняття "соціальна активність особистості" та окреслені можливі шляхи підтримки та розвитку соціальної активності людей похилого віку. На нашу думку, саме залучення людей похилого віку до суспільної активності, "соціальної самодіяльності" може багато в чому розв'язати їхні проблеми та частково забезпечити умови для активного способу життя, морально-психологічної підтримки, усунення конфліктних ситуацій, сприятиме формуванню відчуття власної гідності, доцільності докладених зусиль і позитивної самооцінки, уникнення дестабілізуючих факторів життя. До перспективних напрямків подальшого дослідження відносимо визначення факторів, що впливають на соціальну активність людей похилого віку та виокремлення соціально-психологічних умов підтримки суспільної активності людей похилого віку та розробка програм для їх забезпечення.

Список використаних джерел

1. Старіння в XXI столітті: триумф і виклик / Фонд ООН в області народонаселення (ЮНФПА) та організація "Хелпдейдж Інтернешнл". – Нью-Йорк; Лондон, 2012. – 190 с.
2. Населення України. Імперативи демографічного старіння. – К. : ВД "АДЕФ-Україна", 2014. – 288 с.
3. Рубинштейн С.Л. / Основы общей психологии / Сергей Львович Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2000. – 376 с.
4. Соціолого-педагогічний словник / За ред. В.В. Радула. – К. : ЕкСОБ, 2004. – 304 с.
5. Вороб'єв Ю.Л. В поисках смысла и правды. Активность и развитие личности / Ю.Л. Вороб'єв, Б.Н. Королев. – М. : МГСУ Союз. – Т. 1. – 2003. – 500 с.
6. Грабовська С.Л., Чолій С.М.: [зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України]; за ред. С.Д. Максименка. – Т. XII. – Част. 1. – К., 2010. – С. 171–181.
7. Якуба Е.А. Социология / Е.А. Якуба. – Харьков : Константа, 1996. – 192 с.
8. Івченко О.Г. Засоби подолання неадекватних проявів соціальної активності в незрілому громадянському суспільстві / О.Г. Івченко // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. 46 (4). – С. 556–563.
9. Принципы ООН в отношении пожилых людей / Приняты резолюцией 46/91 Генеральной Ассамблеи от 16.12.1991.
10. Ковтун Н.М. До проблеми визначення поняття "соціальна активність" / Н.М. Ковтун // Українська полоністика. – Вип. 11. Історико-філософські дослідження. – 2014. – С. 129–137.

Надійшла до редколегії 18.02.16